

IŽIMAČA – OBJEKT TRADICIJSKOGA GOSPODARSTVA BRODSKOG POSAVLJA

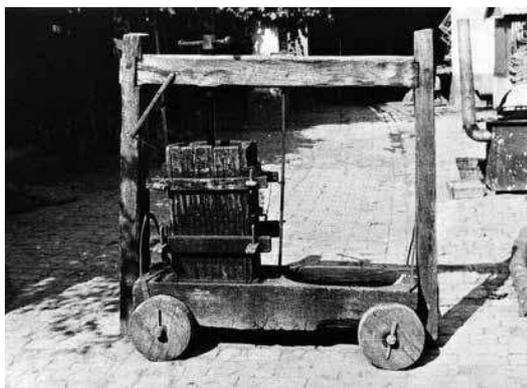
KAROLINA LUKAČ □ Muzej Brodskog Posavlja, Slavonski Brod

Iako su najrasprostranjeniji i najvažniji proizvodni pogoni tradicijskoga seljačkoga gospodarstva nekoć bili mlinovi, korišteni još od antike, u tradicijskom su se gospodarstvu upotrebljavale različite stupe i naprave za cijedenje ulja iz uljene repice te sokova iz voća. Takav su primjer ižimače, starinske preše za dobivanje jabukova mošta cijedenjem, koje su se do sredine 20. st. uglavnom upotrebljavale u selima istočnog dijela Brodskog Posavlja.

U Beravcima, Kruševici, Sikirevcima i Gornjim Andrijevcima drveni su valovi zamijenjeni betonskima.

Prema konstrukciji, na području Brodskog Posavlja rabila su se tri osnovna tipa ižimača. Najjednostavnija i najdostupnija ižimača bilo je izdubljeno drveno korito u kojemu se drvenim batom usitnjavalo voće i na taj način iz njega istiskivao sok. Drugi, nešto složeniji tip, radio je na načelu vage ili stupe. Pri preradi većih količina voća upotrebljavao se treći, najstroženiji tip, koji ćemo opisati u daljnjem tekstu. Taj su tip ižimače obično imali imućniji seljani i smještao se u voćnjacima, na otvorenome. U selima se upotrebljavala i pokretna *moštara*. To je naprava koja se sastojala od postolja te okvira za korito i prešu. Osnovni dio preše bio je sanduk od dužica (*torkul*) u kojemu se cijedio mošt.¹ Zbog ubrzanog nestajanja tradicijskih gospodarskih zgrada prouzročena velikim gospodarsko-društvenim promjenama koje su zahvatile slavonsko selo početkom 20. st., otkupom i prenošenjem u zaštićenu sredinu nastojala se očuvati barem jedna zgrada kao primjer tradicijske arhitekture.

Ižimača upisana u Zbirku tradicijskoga gospodarstva i zanata Etnografskog odjela Muzeja Brodskog Posavlja kupljena je 1981. u selu Mala Kopanica sredstvima tadašnje Republičke samoupravne zajednice za kulturu. Dvije godine prije, 1978., na inicijativu Muzeja Brodskog Posavlja, na obiteljskom gospodarstvu obitelji Eskeričić, u organizaciji lokalnog KUD-a *Ivan Goran Kovačić*, pokrenuta je manifestacija *Beravačka jabukovača i smotra folklor*, danas poznatija kao *Ižimača*, koja se održava jedanput u godini, i to u rujnu. Uz prezentaciju pripreme domaćega jabučnog soka, koja je središnji dio manifestacije, organizira se i međunarodna smotra folklor, a posjetitelje svake godine iznova nastojimo upoznati s vrijednošću očuvanih gospodarskih zgrada

tradicijske arhitekture koje su važno svjedočanstvo materijalnih, gospodarskih i društvenih aspekata tradicijske kulture istočne Slavonije.

S razvijanjem manifestacije i otkupom ižimače i **žitnice** – *ambara* nastajao je manji etnopark koji je uvršten u mrežu hrvatskih muzeja na otvorenome te prezentiran na međunarodnom skupu *Položaj i funkcioniranje etnomuzeja na otvorenom u Republici Hrvatskoj*, održanome u Kumrovcu. Nakon što je prenesena u Beravce, ižimača je smještena na seoskom zemljištu u samom središtu sela. Otkupljena je ižimača izrađena 1920. u Prnjavoru. Godine 1956. prenesena je u Malu Kopanicu, gdje je bila u pogonu sve do prenošenja u Beravce. Osim za potrebe vlasnika, na njoj se mljelo voće iz sela ili iz susjednih sela (Velike Kopanice, Sikirevaca, Kupine, Divoševaca, Prnjavora), a naknada za ižimanje – *ušur*, uzimao se u moštu.

Konstrukcija objekta. Ižimača, *moštara* ili šajtara² iz Beravaca, smještena u središtu sela iza mjesne crkve Sv. Duha u etnoparku *Ižimača*, dvodijelna je naprava izrađena od drva. Na prostoru etnoparka čuva se dvanaest drvenih valova (korita, žljebova) izdubljenih od većeg hrastova debla, i to od dijela pri korijenu, gdje je drvo najtvrdje i najžilavije. Valovi su pri izradi zakrivljeni, pa se sastavljaju u krug promjera sedam metara. Spojevi su zabrtvljeni i uz pomoć greda odignuti od tla. Sastavljeni valovi stoje na otvorenome od srpnja (kad se spajaju) do listopada. Kroz valove se pokreće teški kameni kotač kojim se drobe jabuke. Kotač je nataknut na rudo koje

IM 48, 2017.
IZ MUZEJSKE TEORIJE I PRAKSE
MUSEUM THEORY AND PRACTICE

sl.1. Preša za jabuke s jednim *torkulom*, Muzej Brodskog Posavlja, FE 707

¹ Đaković, Branko. Ižimača - folklorna manifestacija u Beravcima. *Radovi hrvatskog društva folklorista*, vol. 7., Zagreb, 1998., str. 158.; Toldi, Zvonimir. Otkup ižimače za etnografski odjel Muzeja brodskog Posavlja. *Vijesti* 5-6, Muzej Brodskog Posavlja, 1982., str. 243.

² Šajtara - mlin na suhom sa stočnom zapregom. U: Freudereich, Aleksandar. *Kako narod gradi*. Zagreb, 1972., str. 320.

sl.2. Valovi i kameni kotač za usitnjavanje voća, iziomača iz Male Kopanice, Muzej Brodskog Posavlja, FE3646. Snimio: Zvonimir Toldi

povlače konji obilazeći oko valova. Usitnjeno se voće kupi drvenim lopatama u drvene posude i nosi u prešu – u drugi dio naprave.

Smatra se da je prva preša ili tjesak izumljen 3000 godina pr. Krista u Egiptu. Konstrukciju današnjih tjesaka svodimo na dva osnovna tipa: jedan se za postizanje pritiska koristi načelom poluge, a na drugome se pritisak postiže zatezanjem jednoga ili dvaju vijaka. Primjena vijka kao izvora pritiska smatra se grčkim izumom s kraja 1. st. pr. Krista.³

Preša iziomače u Beravcima smještena je u drvenoj zgradi izgrađenoj *na kanate*. To je masivan okvir od greda približne veličine 390 x 125 cm. Kroz gornju gredu, zvanu *muter*, okomito prolaze dva vijka, koja su u svom donjem dijelu deblja. Kroz proboje na zadebljanju vijaka prolaze *palije* s pomoću kojih se vijci okreću, a time se steže *kom* što se nalazi u rešetkastim koševima ispod njih te se mošt cijedi i slijeva na platformu ispod koša. Vrh se optereti masivnim komadom drveta čunjastog oblika čija veličina mora odgovarati promjeru koša. Platforma ima kratak ispust u obliku cijevi kroz koju mošt curi u podmetnutu posudu. Na dno koševa

postavljenih ispod vijaka stave se kružne drvene ploče s probojima, a koševi se napune voćem. Stariji tip preše koji se upotrebljavao na brodskom području razlikuje se od opisanoga po izdubljenom koritu u gredi preše i po tome što se mošt izljevao u korito iz rupičastih sanduka, *torkula*.

Manifestacija. Iako se etnopark može razgledati cijele godine, samo se jedan dan u godini održava folklorna manifestacija kojom se predstavljaju tradicijski objekti i radni procesi. Manifestacija *Ižiomača* održava se druge ili treće nedjelje u rujnu, kad dozriju jabuke. Program se sastoji od povorke KUD-ova kroz selo. Na prvoj *Ižiomači*, održanoj 30. rujna 1978., sudjelovale su četiri grupe iz Brodsko-posavske županije. Njihov se broj svake godine povećavao tako da su njihovo okupljanje, formiranje povorke te konjska zaprega s kolima natovarenim jabukama za izimanje dali nov smisao i sadržaj manifestaciji koja je prerasla granice lokalnog sadržaja. Istdobno⁴ s ulaskom parka u mrežu hrvatskih muzeja na otvorenome manifestacija je dobila i svoj novi vizualni znak.⁵

Okupljanjem članova folklornih društava započinje veliko

³ Šestan, Ivica. 1999. *Vino i tradicija*, katalog izložbe. Zagreb: Etnografski muzej, str. 56, 57.

⁴ Bilo je to 1997. godine.

⁵ Izradio ga je Željko Matuško, muzejski tehničar crtač.

kolo koje se smatra najvećim u Slavoniji. Slijedi demonstracija rada ižimače, pri čemu se drobi voće i zatim cijedi mošt, koji se odmah može i kušati. Cijelo vrijeme u vanjskoj se peći peku *ljepine* – tanke pogače umočene u mast, koje se dijele svim posjetiteljima manifestacije. Nasuprot ižimači nalazi se ljetna pozornica na kojoj u sklopu glazbeno-scenskog programa nastupaju folklorna društva.

Obnova ižimače. Pri obnovi ižimače svakako je bilo potrebno uzeti u obzir folklornu baštinu, običajne dimenzije koje se vežu za taj tip mlina te razvoj seoskog turizma. Kako bi pomogli u očuvanju i revitalizaciji narodnog stvaralaštva, Muzej Brodskog Posavlja i KUD *Ivan Goran Kovačić* pokrenuli su akciju povezivanja etnoparkova, razmjenu informacija i prezentaciju cjelovite tradicijske baštine kraja koji se predstavlja. Svi ti elementi upućuju na osnovu ekomuzeologije odnosno ekomuzeja. Naime, Peter Davis predlaže pet osnovnih kriterija koji određuju ekomuzej: pokrivanje područja izvan zidova muzeja; fragmentirana lokacija i interpretacija na samom mjestu; suradnja i partnerstvo nasuprot vlasništvu nad izložbama ili kolekcijama; uključenost lokalne zajednice i njezinih stanovnika u aktivnosti muzeja; holistički i interdisciplinarni tip interpretacije.⁶

Dokumentirajući stanje ižimače u Beravcima u sklopu sagledavanja stanja etnoparkova Hrvatske, zaključeno je kako su hrastovi valovi dotrajali te se teško mogu složiti u pravilan krug na dvorištu, što je dovelo u pitanje mogućnost daljnjeg održavanja folklorne priredbe. Drvo je kao materijal uglavnom zastupljeno na svim

tradicijom građevinama, bilo da su njime izvedeni konstrukcijski dijelovi ili oprema. Zbog svoje prirode drvo je kao građevni materijal podložno bržem propadanju nego čvrsti građevni materijali – kamen ili cigla. Najčešći su uzrok brzog propadanja drva vlaga i močenje zbog neodržavanja ili neispravnih i loših tehničkih detalja. Kako je spomenuta ižimača bila jedna od malobrojnih očuvanih i jedina na kojoj je javnosti prezentiran njezin rad, zaključeno je da ju je nužno obnoviti i sačuvati od propadanja. Zaključak je donijela Ana Mlinar, etnologinja konzervatorica, viša savjetnica u Ministarstvu kulture, Upravi za zaštitu kulturne i prirodne baštine, Konzervatorskom odjelu u Zagrebu.

Projekt obnove ižimače tekao je u dvije faze. U prvoj fazi, 2006. godine, počela je izrada korita za drobljenje voća, dok je u drugoj fazi, onoj u 2007., konzervatorsko-restauratorski postupak završen. Radove su financirali Ministarstvo kulture Republike Hrvatske i Brodsko-posavska županija. Obnovljena su drvena korita – valovi kroz koje se kreće kameni kotač. Izrađeno je dvanaest novih zakrivljenih valova s okovima, koji se spajaju u krug promjera sedam metara. Izrađeno je i novo drveno rudo dužine četiri i pol metra, ugrađeno u kameni kotač za koji se vežu upregnuti konji. Radove je izvodila Tesarsko-krovopokrivačka radionica Danijela Vondračeka iz Grabarja pokraj Požege, koji je za Muzej radio i na obnovi savske vodenice te *suvare* u Otoku pokraj Vinkovaca.

Smještanje ižimače u selu Beravci bilo je tek začetak stvaranja etnoparka radi očuvanja i vrednovanja tradicijskoga graditeljstva i kulture življenja. Svake godine etnopark je obogaćivan jednim novim objektom – vanjskom peći, dermom, *ambarom*. Otkupljeni *ambar*⁷ (žitnica) potječe iz druge polovice 19. st. Zamisao je bila u park smjestiti sve objekte tradicijskoga narodnog graditeljstva koji su karakteristični za ta područja. Planirano je i postavljanje sjenika – štaglja za smještaj i izlaganje transportnih sredstava: kola, saonica te sprava za obradu zemlje – plugova, *ornica*, *zubača* i dr. Uz te gospodarske objekte trebala je biti postavljena *pušnica*, *pecara*, *pljevara*, a park bi se s vremenom proširio na istočni dio, gdje bi se prezentiralo narodno graditeljstvo, tehnike gradnje i ukrašavanja karakterističnih tipova kuća –

sl.3. Ižimača iz Beravaca, Muzej Brodskog Posavlja, FE963

sl.4. Ižimača u etnoparku, Beravci, Muzej Brodskog Posavlja
Snimio: Zvonimir Toldi

sl.5. Ižimača u etnoparku, Beravci, Muzej Brodskog Posavlja
Snimila: Karolina Lukač, manifestacija Ižimača 2015.

⁶ Davis, Peter. 1999. *Ecomuseums: a Sense of Place*. London - New York, str. 238, 239.

⁷ Gospodarska zgrada drvene konstrukcije otkupljena je 1983. Dimenzije *ambara* su: dužina 4,5 m, širina 3,5 m.

kuće zabatom okrenute cesti i kuće dužinom okrenute cesti. Osim pokućstva i posuđa, u kućama bi se izložile nošnje te predmeti vezani za običaje i vjerovanja, a park bi bio dostupan tijekom cijele godine. U sklopu programa zaštite i očuvanja nepokretnoga kulturnog dobra etnopark je u rujnu 2015. dobio rješenje o preventivnoj zaštiti, što također govori o njegovu etnološkom i kulturološkom značenju kao svjedoku razvoja tradicijskoga gospodarstva i arhitekture.

LITERATURA

1. Davis, Peter. 1999. *Ecomuseums: a Sense of Place*. London - New York: Leicester University Press.
2. Đaković, Branko. Ižimača - folklorna manifestacija u Beravcima. *Radovi hrvatskog društva folklorista*, vol. 7, Zagreb, 1998., str.157-164.
3. Freudenreich, Aleksandar. 1972. *Kako narod gradi*. Zagreb.
4. Šestan, Ivica. 1999. *Vino i tradicija*, katalog izložbe. Zagreb: Etnografski muzej.
5. Toldi, Zvonimir. Otkup ižimače za etnografski odjel Muzeja Brodskog Posavlja. *Vijesti* 5-6, Muzej Brodskog Posavlja, 1982., str. 239-244.

Primljeno: 20. siječnja 2016.

IŽIMAČA – A FEATURE OF THE TRADITIONAL AGRICULTURAL ECONOMY OF BROD POSAVLJE

The Ižimača Ethno-Park, located in the centre of Beravci, behind the local Church of Holy Ghost, began to be developed in 1981 at the initiative of the Museum of Brod Posavlje, when the ižimača, a huge circular apple press, was located in the park. A small area alongside the press was made over to a traditional wooden granary, an outdoor bread oven, a smaller farm building and an added wooden *shadoof* or well-sweep. The Ižimača Ethno-Park, which has over the years turned into an identifiable element of the cultural identity of Beravci and the Brod region as a whole, is a part of the network of Croatian outdoor museums, presented at the international conference the Position and Functioning of Ethno-Museums in the Open Air in the Republic of Croatia held in 1997 in Kumrovec.

The individually most important element of the ethnopark is one of the last apple presses, the "ižimača" of Brod Posavlje, made in 1920. It is entered into the Collection of Traditional Husbandry and Artisan Trades of the Ethnographic Department of the Museum of Brod Posavlje. It was bought in 1981 in the village of Mala Kapanica, and because it was in a markedly dilapidated condition, in 2006 and 2007 the Museum of Brod Posavlje started on its renovation and the replacement of the rotten wooden parts.

At the initiative of the Museum of Brod Posavlje, on the family farm of the Eskeričić family, as organised by the local Culture and Art Association named after Ivan Goran Kovačić, in 1978 the Beravci apple cider and folklore review was started – known today as the Ižimača, held every year in September. Along with the central part of the show, the preparation of home-made apple juice, and the international traditional folk arts show accompanying it, we familiarise visitors everywhere with the importance of keeping up the farm buildings of the traditional architecture, an important testimony of the material, economic and social aspects of the traditional culture of eastern Slavonia.